

KULTUREN

Lund den 10 januari 2019

Viktigaste karaktärsdrag i Lund sydväst.

Sydvästra Lund innehåller mötet mellan staden Lund och omlandet, mellan slätten och Höjeås dalgång. Topografin ger en tydlig karaktär i det öppna, intensivt använda landskapet, genom att Höjeå skiljer slätten från den norra sidans stigning. Närheten till den medeltida staden Lund har präglat området sen 1000 år men människans närvaro är betydligt längre än så. Området är rikt på kulturhistoria med det kontinuerligt använda landskapet längs Höjeå, genomkorsat av äldre nordsydliga färdvägar och sen 1856 av stambanan samt senare utvecklat med 1900-talets starka bebyggelse-expansion. Kulturmiljöerna definierar området och visar hur människan tagit platserna i anspråk, hur man utvecklat och förändrat dem från de historiska färdvägarna längs och tvärs Höjeå. Synliga uttryck för människans långa närvaro är bronsåldershögar, boplatser, gravfält, gränsmarkeringar och skiftande marknyttjande. Störst kulturhistoriskt värde har Sankt Lars med landets kulturhistoriskt sett mest intressanta mentalsjukhusmiljö. Det öppna kulturlandskapet med stora tidsdjup inkluderande synliga och icke-synliga fornlämningar är av mycket stort värde. Stora värden finns även i de modernistiska stadsrummen med Lyckebackens industrier och Rådmansvängens tegelbebyggelse samt Klostersgården med den omsorgsfullt gestaltade 1960-talsmiljön. Stor del i karaktären har även stambanan som präglar rörelser och ljuden i området.

Mest signifikanta drag:

- Det öppna kulturlandskapet, i vilket öar med växtlighet och bebyggelse framträder, möter staden i norr som avgränsas med tydliga växtskärmar och byggnader i rött tegel, marknivån höjer sig i norr och stadens siluett avtecknar sig.
- Hela området är rikt på fornlämningar, kulturlager och rester av tidigare mänsklig verksamhet i en trakt med lång kontinuitet. Från bronsåldern finns gravhögar (ungefär 1500-500 f kr) och från historisk tid, medeltid och senare tid finns hålvägar och ägogränser. Här finns äldre gravområden från järnåldern och bytomter från runt år 1000. I området har många lösfynd gjorts i form av stenredskap och även en medeltida lykta. Dessa lämningar

spänner över en lång tid och ger möjlighet till ökad kunskap om tidigare mänsklig verksamhet på platsen och en möjlighet till upplevelse av kontakt med det förflutna. De flesta av dessa är inte synliga ovan mark men en gravhög från bronsåldern har gett namn till en del av området, Lyckebacken, eller backen i åkern/på lyckan. Högen har haft ett mera framträdande läge i landskapet och ingår i ett system av gravhögar som senare tagits bort. Kyrkohögen invid Trollebergsvägen ger en tydlig koppling till det äldre kulturlandskapet och ett stort upplevelsevärde. Flera vad över Höje å har funnits, bland annat vid Källby, dessa har haft stor betydelse för kommunikationen i trakten.

- Höjeå med dalgång som reglerats och överbyggats men som fungerat som gräns och präglat landskapet historiskt och fortfarande ger en stark karaktär och riktning i landskapet. Höjeå har under lång tid fungerat som sydligaste gräns för stadens expansion, bortsett från den lilla enklaven av Sankt Lars, benämnd Asylen.
- Stambanan som sedan 1856 genomkorsar området, bron har förnyats.
- Sankt Lars, ett av landets bäst bevarade historiska mentalsjukhus med park, bebyggelse och begravningsplats, tydlig i det öppna landskapet som en grön ö med bebyggelse. Se separat text nedan.
- Rådmanstvången som en modernistisk sekvens vilken innehåller de tydligt funktionsseparerade men sammanhållna delarna bostad, rekreation och industri. Å&R, Patrik Rosengrens park, koloniområde. Bebyggelsen är regionalt förankrad men med modernistiska internationella planeringsideal som utgångspunkt (Se separat text nedan).
- Klostersgården, ett storskaligt men högklassigt bostadsområde med lågt centrum, kyrka med starkt arkitektoniskt formspråk, grön lummig park och högre separerad bostadsbebyggelse samt matargator. Stadsdelsplacerat värmekraftverk med stora arkitektoniska kvaliteter. Se separat text nedan.

Mindre visuellt tydliga drag men med höga kulturmiljövärden:

- Äldre Ortsnamn, platsnamn och historiska händelser knutna till platsen i skriftliga källor utgör ett värde då det kan knytas till äldre verksamhet på platsen. Det ger en koppling till omvärlden och platsen kan sättas in i ett större sammanhang. Genom specifika namn märks att människor behövt ge platsen ett namn för att skilja det från andra liknande platser, i namnskicket kan tidsdimension och ändringar i befolknings-sammansättning analyseras.
- Källby vattenverk, invigt 1907 för att öka vattenförsörjningen till Lund från Alnarpsströmmen. Vattenverket ingår i ett tekniskt system med vatten från Prästbergaverket, Vombsjön och Bolmen. Byggnader uppförda i rött

tegel, de äldsta delarna i tidstypisk jugend med nationalromantiska drag. Kring den nu rivna maskinmästarvillan och ekonomibygnaden fanns en anlagd trädgård. Trädridåerna som finns idag omgav det nu rivna bostadshuset och ekonomibygnaden.

Visuellt tydliga drag men med lägre kulturmiljövärden:

- Fotbollsplaner och koloniområdena invid stambanan. Fotbollsplanerna anlades under 1960-talet, koloniområdena väster om stambanan efter 1940 och öster om stambanan på mitten av 1970-talet.
- Kv Regnbågen radhus och villakvarter invid Malmövägen (även om det är fina 1950-talshus i rött tegel så är de inte så framträdande i stadsbilden).
- Modernistisk bebyggelse längs van Dürens väg i gult tegel från 1950-talet av Ingeborg Hammarskiöld Reiz.
- Källby friluftsbad planerat på slutet av 1960-talet som en del av den vattennära miljön vid Höjeå. Under 60-talet planerades ett rekreationsstråk från Lund till Öresund längs Höjeå i vilket badet var tänkt att ingå.
- Källby reningsverk, byggt 1930-talet med innovativ teknik för att rena avlopp. Stadsingenjören Wennström utvecklade i samarbete med Lunds universitet biologisk rening i form av reningsdammar för att förbättra reningen av vattnet som gick ut i Höjeå. Anläggningen har fungerat som förebild i Sverige och i utlandet.

Risk och hänsyn:

- Uppmärksammandet av sydvästra Lund ger möjlighet att uppgradera värdet av fullåkerslandskapet, upplevelsen är himlen, rymden, landskapets flackhet, de enstaka bebyggelse- och växtöarna i fullåkersbygden, utblickarna.
- Omdaning av reningsverket till rekreativ område kan gynna upplevelsen av kulturmiljö i området och kontakterna mellan staden och det omgivande landskapet. Ökad rekreation längs Höjeå skulle kunna gynna kulturmiljöerna.
- Kyrkohögen och Lyckebacken (gravhögar) ska förläggas i öppna rekreativ områden med rejäla avstånd till träd och bebyggelse. Lyft fram Lyckebacken och Kyrkohögen för att återetablera kontakten med Höjeåsänkans landskap. Skapa siktlinjer i sentida trädungar i Höjeådalen.

KULTUREN

- Bebyggelse i det öppna kulturlandskapet söder om Höjeå, ger risk för stor negativ påverkan på landskapets värden.
- Förtätning Sankt Lars/asylen, risk för negativ påverkan på riksintresset, risk för negativ påverkan av parkrummen och upplevelsen av institutionen inbäddad i grönska, förståelsen av begravningsplatsens placering och historiska betydelse.
- Om Sunnanvägen förlängs till Högbovägen så riskerar Lyckebacken och Kyrkohögen att påverkas negativt! Stor omsorg krävs. Kyrkohögen vid Trollebergsvägen har mycket stor betydelse för att koppla till landskapet, stort respektavstånd behövs.
- Säkerställ Sankt Lars karaktär och det tydliga mötet med omlandet, Sankt Lars placering i yttersta hörnet en begravningsplats, omsorgsfullt uppförda institutionsbyggnader i paviljongsystem, i rött tegel inbäddade i grönska. Detaljplaner med rivningsförbud, skydds- och varsamhet upprättas, park görs tillgänglig och åtkomlig. Viktigt att ny bebyggelse eller växtlighet inte läggs så att begravningsplats och institution växer samman eller att den starka karaktären i bebyggelsen förvanskas. Riksintresse för kulturmiljövården enligt MB.
- Lyckebackens industriprägel och den modernistiska sekvensen. Industrimiljöer med stora kulturvärden i form av industrihistoria, arkitektur och identitet med betydelse för den moderna förpackningsindustrins framväxt som fått en så stor betydelse för Lund under 1900-talet. Miljöerna med de högsta kulturhistoriska värdena är Åkerlund & Rausing, AB svenska lyxstrumpfabriken och AB Bryggermaskiner. Detaljplaner med rivningsförbud, skydds- och varsamhet upprättas (framförallt norra och östra fasaderna, delar av stommen och trädgårdsstrukturen, samt områdets karaktär. Miljön klarar absolut tillbyggnader och partiella rivningar för förtätningar.
- Rådman svången. Stadsplanemönstren och den tydliga modernistiska karaktären. Här finns industriområdet, parkstråket med kolonier samt små- och radhusområde invid lamellhus, allt uppfört och gestaltat som en sammanhängande miljö. Läget vid stadens södra rand och den sammanhållna miljön skapar en egen karaktär. Detaljplan som säkerställer kulturvärdena i bostadsbebyggelsen finns.
- Bevara den gamla byvägen från Källby i sin nuvarande utformning. Bytomten bör fredas och eventuella ingrepp ske med utgångspunkten att platsens karaktär av bytomt skall markeras.

- Positivt är om den gamla kvarndammen kan återställas, men i övrigt bör ingrepp i ån inte göras i anslutning till byn.
- Gräns mot Värpinge bevaras. Utformat som dike med gångstig och växtrand. Tydligt i det öppna landskapet i väster.
- För Värpinge har ett antal riktlinjer formulerats i Bevaringsprogrammet, dessa bör analyseras idag och användas som utgångspunkt för utvecklingen av byn, Värpinge.

Sankt Lars

Sankt Lars är en av Lunds mest kända kulturmiljöer, **ett av landets bäst bevarade mentalsjukhus**. Kombination av behaglig äldre park med väl bevarade byggnader, inslag av höga naturvärden förknippade med Höje å och parkens djur och växtliv men här ryms även en tung historia om livet för de mindre lyckligt lottade människor.

Idag nya funktioner och den tidigare slutna miljön har öppnats mot omvärlden. I officiella dokument är parken och bebyggelsen av riksintresse för kulturmiljövården och noggrant beskriven i det kommunala bevaringsprogrammet. Sankt Lars utgör en betydelsefull del av stadens karaktär som har anknytning till universitet och sjukvård.

Miljön har en mycket lång koppling till vård och omhändertagande. Sen 1200-talet fanns hospital i Lund i form av Spetälskehospitalet och Helgeandshospitalet. För marken i Hunnerup, söder om Höje å, hade avkastningen sedan 1500-talet avsatts till vård av fattiga (Fredrik II). Vid slutet av 1700-talet anlades ett nytt hospital i Malmö, detta fick överta Helgeandshospitalets jordegendomar, bl a området kring Höje å, som blev platsen för Lunds hospital, sedermera Sankt Lars. Valet av Lund för det nya statliga hospitalet på 1860-talet har samband med stadens historia och karaktär, här fanns lasarett och universitet med närhet till välutbildad personal. Flera andra institutioner förlades vid samma tid eller senare till Lund.

S:t Lars park utformades till sin struktur av den danske trädgårdsarkitekten H A Flindt samt att det exklusiva och exotiska växtmaterialet samarbete med Alnarp. Flindt ritade även Universitetsplatsen i Lund. Växtprogrammet utgjorde en del av behandlingen av de intagna på hospitalet, 37000 plantor och träd planterades de första åren! De intagna bidrog med fysiskt arbetet för att sköta trädgården och odla för självhushåll men växtligheten var även avsedd skapade en lugn hälsogivande miljö.

Parken är synnerligen väl bevarad i sin struktur. Men har förenklats och nyttoodlingarna har bebyggts, få väsentliga byggnader har rivits och inga nybyggnader har skett i de centrala parkrummen de senaste 100 åren. Parkens exklusiva och exotiska växtmaterial finns kvar och står sig väl i en jämförelse med övriga parker från denna tid.

Tre viktiga epoker är fysiskt bevarade i Sankt Lars, 1870-talet då stora resurser läggs ned på byggnadernas utformning och skönhets- och nyttovärden i parken, allt för att skapa en rofylld och behaglig miljö som skulle bidra till patienternas tillfriskning. Asylen 1890 enklare utförande, i större skala för icke-botbara patienter, permanent separerade från samhället. Modernismen utvecklingen av psykofarmaka, paviljonger i park tidigare användes för självhushållet. Kyrkogården i områdets sydvästra spets är en vittnesbörd om de människor som begravdes anonymt långt från andra etablerade begravningsplatser.

Sankt Lars som helhet innehåller stora kulturhistoriska värden som troligen utgör landets kulturhistoriskt mest intressanta sinnessjukhus. Sankt Lars har varit en komplett anläggning såtillvida att här funnits alla de delar som tillhörde de storskaliga mentalsjukhus som uppfördes i Sverige mellan ca 1860 och 1940. Det har funnits både hospital och asyl, en självförsörjningsenhet, en avsides belägen kyrkogård, personalbostäder och - inte minst - en storslagen park. Sankt Lars är en representativ anläggning, alla delar finns med och de har tidstypiska uttryck. Sankt Lars kan ses som en idealbild av ett svenskt mentalsjukhus där i stort sett alla ursprungliga delar finns kvar och i ett mycket välbevarat skick. De äldre byggnaderna har kvar sina kvaliteter och parkens struktur och växtmaterial är till stora delar bevarade.

Rådmansvången

En miljö präglad i stadsplanemönster och arkitekturens gestaltning av modernistiska ideal. Här finns industriområdet, parkstråket med koloniområde samt små- och radhusområde invid lamellhus, allt uppfört och gestaltat som en sammanhängande miljö i rött tegel under ett par decennier efter stadsplan från Ingeborg Hammarskiöld Reiz och Fred Forbat 1939-49. Läget vid stadens södra rand och den sammanhållna miljön skapar en egen karaktär. Ur WSP Antikvarisk förundersökning 20170317: *"Lunds södra industriområde är ingen isolerad företeelse utan ska ses som en del av stadsdelen Rådmansvången och ett tydligt exempel på funktionalismens stadsplaneideal zonerings. För att behålla förståelsen för detta är det av stor vikt att bevara symboler för industriområdet liksom det tydliga grönstråket mellan bostadsområdena i norr. Att en del byggnader inom fabriksanläggningen bevaras och får ny användning är en viktig del i detta."* Detaljplan som säkerställer kulturvärdena i bostadsbebyggelsen finns. Stadsplanen för Borgmästaregården utgör ett i Lund tidigt exempel på en funktionalistisk plan och uppvisar ett antal noggrant övervägda detaljer. Betydelsefulla drag är husens placering på tomterna, de smala smitvägarna genom kvarteren och platsbildningarna i ändarna på småstugekvarteren samt öppenheten omkring lamellhusen. Den sparsmakade tegelarkitekturen med omsorgsfullt utförda detaljer uppvisar betydande kvalitéer. Grönskan, häckarna och staketet utgör viktiga element i stadsbilden.

Klostergården

Klostergårdens modernistiska stadsdel med stadsdelscentrum med kyrka och stora arkitektoniska och kulturhistoriska värden. Hans Westmans värmeverk öster om stambanan Klostergården med storskaligt men genomarbetat projekt, arkitektonisk pärla i centrum och kyrka, det röda teglet i bostadshus, stora grönytor och lummiga parkrum, tydlig funktionsseparering, trafik, boende, rekreation och centrum, tydlig funktionsseparering mellan trafik, boende, rekreation och centrum. Höga modernistiska bostadshus men med lugna avskilda gårdar, en sammantaget kulturhistoriskt värdefull miljö präglad av sin tid men med ovanligt stor omsorg om den gemensamma miljön. Centrum: Samuelsson & Jeanecke. Bostäder HSBs arkitektkontor/Lunds byggmästaregille efter plan från Ingeborg Hammarskiöld Reiz generalplan 1936-47. Helgeandskyrkan 1968 Sten Samuelsson (namnet från innerstaden, Helgeandsklostret låg i kv Hospitalsträdgården öster om Stora Södergatan). Parkstråket ritat av stadsträdgårdsmästare Montan, regionala trädslag för att anknyta till platsen. Konst på gårdarna och lekplatser.

Bebyggelse längs van Dürens väg. Ur Kulturmiljöprogrammet: Kv Plåtslagaren 53-55:

Snickaren 48-52 Ingeborg Hammarskjöld-Reiz. Plåtslagarevägen 4 A-F utgörs av två parallella längor i gult tegel, klara i januari 1954. Sadeltak med rött tegel. Gesims av ett något utåtlutande skift med tegel på högkant. Vitmålade, inåtgående 1- och 2-luftsfnster. Trapphusen markeras av avvikande fnster. Moderna entrédörrar i brun aluminium. Bredvid dem sopskåp och däröver breda skärmtak i cement med "nedvikta kanter" och ett antal rör som markerar en gavel. Mot gården och på sydgaveln utanpåliggande balkonger med räcken av finkorrugerad, gråblå plåt. Nordgavlarna täcks till hälften av vertikala putsfält.

Van Dürens väg 45 A-D stod klar i juni 1954 och är även den uppförd i gult tegel med rött tegeltak. Den är uppdelad i två inbördes något förskjutna delar. Gesims av ett något utåtlutande skift med tegel på högkant. Det går även upp i gavlarna. Vitmålade, inåtgående fnster med en bred och en smal luft. Trapphusen markeras av annorlunda fnster och överst trekantiga fnster som går upp och bryter takfoten. Över entréerna skärmtak i cement med "nedvikta kanter" och gavlar av järnrör. Moderna aluminiumdörrar. Mot gården balkonger placerade i nischer med putsad botten. Där balkongerna gränsar mot varandra är räckena i finkorrugerad plåt uppdragna i en mjuk båge. Längs Folkparksvägen uppfördes 1955 en långa snarlikt ovanstående, men i rött tegel.

Källby: en försvunnen by ca 14 hushåll 1860, låg under St Peters säteri, möllan i drift till 1900, Väster om Källbybadet, vid hålväg över Höjeå. En del av Lund sen 1944. Vattenkvarn nämnd 1338. Ortnamnet kan ha ursprung i höjdrygg eller jordstykke. Nämnt 1314 då kung Erik Menved förbjöd invånarna i Skåne att använda Källby vad. Inom Höjeådalgången finns rikligt med förhistoriska lämningar och Källbys gamla marker bör i sin helhet betraktas som ett fornlämningsområde.

Värpinge Bevprogrammet: Redan vid sekelskiftet uppmärksammades Värpinge som en lantlig idyll och flera mer eller mindre kända konstnärer såsom Gustaf Rydberg, Axel Lindquist och Anders Trulson sökte sig dit. Vid den stora Höjeåundersökningen 1964-65 uppmärksammades byn som miljö och i den kulturgeografiska delen konstaterades det att: "*Värpinge* bygata torde ur kulturgeografisk synpunkt vara den enda konkreta företeelsen inom hela undersökningsområdet som är helt oersättlig om den skulle försvinna." *På uppdrag av Lunds byggnadsnämnd genomfördes 1965-66 en större etnologisk undersökning i byn av Kristina Söderpalm. I sammanfattningen framhölls byn som en antikvarisk raritet.*

Det som låg bakom den höga värderingen av Värpinge var mängden av äldre, enkla gatehus, tätt sammanträngda i sänkan kring Rinnebäck och välavgränsade mot det omgivande jordbrukslandskapet. Även den kvarvarande delen av bygatan, det triangelformade, öppna området i mitten av byn, har framhållits.

Uppförandet av ett nytt bostadsområde söder om Trollebergsvägen medför att man i viss mån tappar intrycket av byns belägenhet i åkerbrukslandskapet och kontakten mellan den gamla landsvägen och Höjeå. Även flera smärre förändringar på hus och tomtmark ger tillsammans en kraftig påverkan på helhetsmiljön. Sammantaget kan konstateras att den särart och kulturmiljö man tidigare uppmärksammat idag är hårt trängd. För att Värpinge inte skall förvandlas till en stadsdel bland andra i Lund krävs en medvetenhet från såväl myndigheters som enskilda fastighetsägares sida. I ett stadsplaneförslag 1984 redovisades en försiktig förtätning av byn. En utbyggnad i enlighet med detta torde inte stå i strid med bevarandeintentionerna, medan en mera omfattande utbyggnad bör undvikas.

Riktlinjer Värpinge

- Byn består av en lågmäld, småskalig småfolksbebyggelse. För att bevara byns identitet är det väsentligt att husens karaktär bibehålls
- Huvudgatan i byn utgörs av landsvägen mellan Lund och Lomma. Övriga vägar i byn bör underordna sig denna. Landsvägskaraktären skall bibehållas och gatorna får ej genom olika typer av stenbeläggning etc förvandlas till stadsgator. Befintlig grusbeläggning bör bibehållas.
- Den kvarvarande öppna delen av bygatan har idag karaktär av 60-talspark. Önskvärt vore om den åter kunde ges en mera traditionell utformning, och om den kulverterade delen av Rinnebäck ned mot ån åter kunde öppnas.
- Ned mot Höjeå markeras två äldre ägogränser av förut hamlade pilrader. Dessa bör åter sättas i stånd, liksom pilraden utmed Höjeåvägen.
- Lommavägens passage av Höjeå är en historiskt och arkeologiskt viktig plats. Av kvarnplatsen och dämmena finns ännu betydande spår. Önskvärt vore om platsen kunde återställas så att de gångna förhållandena tydliggjordes.

Landskapet

- Värpinges marker utgörs av en lätt kuperad fullåkersbygd. Väsentligt är att kontakten mellan byplatsen och det öppna landskapet bibehålls liksom utblickarna mot de utflyttade gårdarna. Ur kulturmiljösynpunkt har landskapet längs med Önnerupsvägen och norr om ravinen, med vyerna mot de friliggande gårdarna och Höjeåns dalgång, bedömts som värdefullt. Kvarvarande ängar längs Höjeå bör bibehållas.
- Att döma av kartbeskrivningen år 1700 var landskapet då mycket trädfattigt, och så var förhållandena förmodligen ännu tidigare. Under 1800-talet genomfördes dock omfattande trädplanteringar, och 1867 markerades i stort sett samtliga ägogränser av pilevallar. Vallen i nr 1:s östgräns är till delar ännu bevarad och skall värnas. Idag är landskapet åter mycket trädfattigt. Träden längs de friliggande gårdarnas uppfartsvägar och trädgårdar är därför av stor betydelse.
- Om man i en framtid vill betona rekreationsintressena inom området kan detta ske genom återupprättande av en del pilevallar och äldre ängsstråk, medan en mer omfattande beskogning bör undvikas.